

Classification and Analysis of Popular Titles in Tehran during the Qajar and Pahlavi Periods through Sociolinguistics

Asghar Esmaeili^{*1}

Received: 22/02/2023

Accepted: 04/08/2023

Introduction

Titles have historically been prevalent within the general public since ancient times, and the tradition of conferring titles has been customary across a variety of social classes. In the context of sociolinguistics, the examination of titles introduces novel and innovative perspectives to researchers.

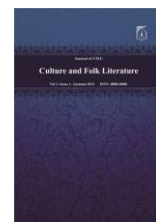
* Corresponding Author's E-mail:
a.esmaeili@ihcs.ac.ir

Background of the research:

Based on the investigation, the following research studies have been conducted in Persian on the subject of titles and title attribution: Pourabdollah (1995) on some slangs and their translation. Molaei et al (2019) have focused on the folk literature in the Qajar era. In terms of political titles in the same period, the study conducted by Mirkiaei (2019) could be noted. Zandi and Tusi (2018) analyzed the nicknames among students through a sociolinguistic approach, and finally, Zolfaghari (2015) discussed the typology of molded structures in colloquial language.

¹ Assistant Professor of Persian Language and Literature, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran
<http://www.orcid.org/0000-0001-8969-2362>

The limitations observed in the preceding research can be delineated as follows: Pourabdollah's study lacks a data-driven approach and merely presents one or a few examples for each instance. In the case of Ahmadpanahi Semnani's article, it predominantly relies on historical and semantic data related to titles. The article exclusively focuses on titles attributed to rulers, resulting in a lack of comprehensiveness. Zolfagari 's investigation briefly addresses titles within the context of language structures but fails to provide concentrated analysis. The study conducted by Zandi and colleagues is confined to a constrained dataset derived from a small number of boys' and girls' schools. Mirkiaei's work adopts a historical and political perspective, whereas the research undertaken by Molaei and fellow researchers is confined to the scrutiny of specific regional endowment letters.

The uniqueness of the present study resides in its investigation into the practice of conferring titles and the process of title creation as constituent components of colloquial word formation during the Qajar and Pahlavi eras in Tehran. This exploration is approached through the lens of sociolinguistics. Previous research has not undertaken an examination of this subject from this specific vantage point.

Research questions

1. What are the semantic functions of the titles employed in Tehran during the Qajar and Pahlavi eras, and how can their semantic categorization be delineated?
2. To what extent does gender contribute to the formulation of titles within the context of the examined era?

3. In what ways does the pronunciation of titles, characterized by their colloquial essence, diverge from that of formal language?

4. From which linguistic sources do the titles from this specific period (13th century AH in Tehran) derive?

Conclusions

In this study, titles from two books, *The Old Tehran* and *Tehran's Social History in the 13th Century* by Jafar Shahri (Baf), 148 titles in total, were extracted and analyzed based on four sociolinguistic components: semantic functions of titles, gender, pronunciation, and language. Regarding semantic functions, the extracted titles were classified into eight distinct categories:

Descriptive: in this context, the act of conferring titles serves to portray various aspects, including the individual's occupation and related tools, physical and bodily attributes, moral, spiritual, and personality traits, employment status, geographical location, religious affiliation, and familial lineage. Furthermore, titles may convey verbal endorsements, encompass ceremonial dimensions, involve ritualistic elements, incorporate dramatic and allegorical representations, touch on taboos, introduce humor, and even encompass derogatory connotations.

In terms of frequency, descriptive titles hold the primary position during this period, followed by taboos, verbal endorsements, dramatic representations, and subsequently allegorical, derogatory, and humorous titles. Notably, a substantial number of descriptive titles predominantly reflect the prevailing discourse on occupation and economy in this era. Following that, physical and bodily attributes are

given precedence, possibly due to their observable nature. Other descriptive functions exhibit lower frequency and significance.

The use of taboos in titles originates from their applicability to a wide cross-section of the general population. Additionally, the inclusion of titles that rely on colloquial language, prominent in informal and spoken communication, serves as an indicator of their colloquial nature.

The presence of titles emerging from ceremonial events, such as 'ta'ziyeh' (passion play), as well as non-ceremonial practices like 'siyah-bazi' (street performance) and dance, highlights the role and importance of these cultural activities within the broader public sphere. Their influence extends to domains such as title attribution.

In allegorical titles, one can discern critiques directed at specific social irregularities, such as theft and ostentation, which reflect a negative perspective. In titles with comedic and derogatory tones, there exists criticism of unprofessional practitioners, playfully satirizing their methodologies.

Gender: Among the total of 148 titles examined in this study, only 17 are attributed to women, accounting for approximately ten percent of the entire set of titles. This finding might imply the limited role and presence of women in societal spheres. Fifty percent of the female titles are based on physical appearance and characteristics, while others are related to their profession and religion.

Overall, in terms of gender representation, it becomes evident that the investigated female titles primarily revolve around the realm of 'physical appearance.' Beneath this surface layer, there appears to be an underlying theme of illicit relationships with men, which suggests suggestive connotations.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 11, No. 53

November- December 2023

Research Article

Pronunciation: Since titles are categorized within the domain of informal language, their pronunciation undergoes variations in contrast to formal language. Based on the findings of this study, these variations encompass the conversion of the vowel /ɒ : / to /u: / and involve processes of shortening and omission.

Language: In the context of the current study, 37 titles (comprising more than one-fifth of the total titles) have been loaned from four languages: Arabic, Turkish, French, and Greek. Titles formulated in Arabic or in an Arabic-style structure constitute the highest frequency, attributed to the substantial cultural and religious connections between Iran and Islam. Following that, Turkish, French, and Greek languages are prevalent. Notably, for specific titles loaned from Turkish, the loaning process has been adopted as a result of avoiding the use of particular unfavorable forms that could be detrimental to the loaner.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۱۱، شماره ۵۳، آذر و دی ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

DOR: 20.1001.1.23454466.1402.11.53.3.3

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و پهلوی بر مبنای زبان‌شناسی اجتماعی

اصغر اسمعیلی*

(دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۰۳ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۱۳)

چکیده

در این مقاله القاب استفاده‌شده در تهران دوره قاجار و پهلوی، از کتاب‌های طهران قدیم و تاریخ اجتماعی تهران در قرن سیزدهم از جعفر شهری (باف) بررسی و تحلیل شد. هدف این تحلیل بررسی القاب با دیدگاه زبان‌شناسی اجتماعی بر پایه اصول نظری طرح‌شده در کتاب درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان از یحیی مدرس بود. یافته‌های پژوهش در چهار بخش زیر آورده می‌شود: ۱. بررسی القاب از منظر کارکرد معنایی: کارکرد معنایی القاب مطابق این پژوهش به این شرح است: توصیفی: در این کارکرد، هدف لقب‌گذاری توصیف شغل، لوازم شغل، خصوصیات ظاهری و جسمی؛ ویژگی‌های اخلاقی، روحی و شخصیتی؛ ملازمتی؛ مکان و مذهب و نسب خانوادگی دارنده لقب است؛ تکیه‌کلامی؛ آیینی؛ مناسکی؛ نمایشی، تشبیهی؛ تابو؛ طنز؛ توهینی؛ ۲. بررسی القاب از منظر جنسیت: از کل القاب پژوهش حاضر، هفده مورد

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

*a.esmaeili@ihcs.ac.ir

<http://www.orcid.org/0000-0001-8969-2362>

به زنان اختصاص داشت که از نظر معنایی این القاب واجد ویژگی‌های ظاهری و جسمانی در رده نخست و مواردی چون شغل و دین در رده‌های بعدی بودند؛ ۳. بررسی القاب از منظر تلفظ: از آنجا که القاب در بستر زبان عامه و غیررسمی رواج دارند، در مقایسه با زبان رسمی تغییراتی در تلفظ آن‌ها رخ می‌دهد که مطابق پژوهش حاضر، این تغییرات عبارت‌اند از: تبدیل مصوت بلند «آ» به «او»؛ کوتاه‌شدگی (اختصار) و حذف؛ ۴. بررسی القاب از منظر زبان: مطابق بررسی، از کل القاب مورد پژوهش ۳۷ لقب (بیش از یک پنجم) از زبان‌های غیرفارسی وام گرفته شده‌اند که به ترتیب تعداد، از عربی، ترکی، فرانسه و یونانی هستند. وام‌گیری از عربی در نتیجه تعاملات گسترده دینی و سیاسی در ادوار مختلف تاریخی است و وام‌گیری از زبان ترکی، علاوه بر علل اجتماعی چون مهاجرت، در مواردی به علت به‌نمایی کلمات بوده است.

واژه‌های کلیدی: لقب‌گذاری، تهران قاجار، تهران پهلوی، معناشناسی القاب، جنسیت و

القاب، تلفظ القاب، زبان القاب.

۱. مقدمه

القاب از دیرباز در جامعه‌های زبانی کاربرد داشته‌اند و به علل و اغراض گوناگون استفاده می‌شدند و می‌شوند و با توجه به کارکردهای آن در فرهنگ عامه مورد توجه ادبا، زبان‌شناسان و پژوهشگران فرهنگ و ادب عامه بوده‌اند و بررسی آن‌ها رهنمودی به اطلاعات و آگاهی‌های مختلف، در حوزه‌های اجتماعی است.

زبان پدیده‌ای اجتماعی است و در میان عواملی که در پیدایش و تحول زبان تأثیر داشته‌اند، نقش عوامل اجتماعی برجسته‌تر به نظر می‌رسد؛ به دیگر سخن تأثیر جامعه و تحولات آن بر زبان مشهودتر است (مدرسی، ۱۳۹۶، صص. ۲۲ - ۲۳) و جامعه‌شناسی

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

زبان از شاخه‌های زبان‌شناسی، زبان را به‌مثابه پدیده‌ای اجتماعی مطالعه می‌کند؛ در حالی که زبان‌شناسی اجتماعی را بررسی زبان در ارتباط با جامعه می‌دانند (همان، ص. ۳۵). در تعریفی دیگر زبان‌شناسی اجتماعی گونه‌ای خاص از مطالعات زبانی است که از بررسی انتزاعی و در خلأ زبان فاصله می‌گیرد و درباره آن به‌عنوان پدیده‌ای فرهنگی و اجتماعی پژوهش می‌کند (زندى و همکار، ۱۳۹۶، ص. ۵۴) و از این رو زبان‌شناسی اجتماعی، در جایگاه بررسی عناصر زبانی با رویکرد اجتماعی می‌تواند در بررسی، طبقه‌بندی و تحلیل القاب مؤثر باشد.

تعاریف مختلفی از «لقب» داده شده است. دهخدا لقب را اسمی غیر از نام اصلی می‌داند که بر مدح یا ذمّ دلالت کند (دهخدا، ۱۳۷۲، ذیل لقب) و شواهدی از شعر و نثر فارسی می‌آورد که نشان از وجود آن در تاریخ ادبیات فارسی است؛ از آن جمله:

ما را سخن‌فروش نهادی لقب چه بود خواجه ز ما به زر نخریدی همی سخن
(فرخی)

در خطبه کرم لقبش صدر عالم است بر مهر ملک صدر مظفر نکوتر است
(خاقانی)

ادریس قضابینش و عیسی روان‌بخش داده لقبش در دو هنر واضع القاب
(خاقانی)

در تعریف کلی می‌توان گفت القاب آن دسته از نام‌های غیررسمی و ثانویه‌اند که افزون بر نام اصلی و قانونی فرد، به وی داده می‌شود (بوس، ۱۹۸۳، به نقل از زندی و همکار، ۱۳۹۶، ص. ۵۴).

لقب‌گذاری در زبان عامه بیشتر دیده می‌شود و زندی آن را یکی از شیوه‌های واژه‌سازی در زبان عامیانه دانسته است (زندی، ۱۳۹۶، ص. ۵۸)، البته زبان عامیانه نیز از اجتماع و فرهنگ نشئت می‌گیرد و بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد؛ همان‌گونه که ابوالحسن نجفی معتقد است زبان عامیانه، نه بر مفهومی اجتماعی - سیاسی، بلکه بر مفهومی اجتماعی - فرهنگی دلالت می‌کند و آن عبارت است از کلمات و ترکیبات زبان محاوره مردم نیمه‌فرهیخته که بی‌قیدوبند سخن می‌گویند و الفاظی بر زبان می‌آورند که مردم فرهیخته از ادای آن‌ها، خاصه در محافل رسمی به‌شدت، احتراز می‌کنند (نجفی، ۱۳۷۸، ص. هفت).

در این پژوهش ابتدا با مطالعه دو کتاب *طهران قدیم و تاریخ اجتماعی تهران* در قرن سیزدهم از جعفر شهری (باف) القاب مختلف استخراج شد. آنگاه این القاب در مؤلفه‌هایی مانند معنا، تلفظ، جنسیت و زبان در حیطه زبان‌شناسی اجتماعی بررسی و تحلیل شد. بررسی حیطه معنایی در پژوهش حاضر بیشتر از آن جهت مورد توجه قرار می‌گیرد که آیین‌ها، نمایش‌ها، تکیه کلام‌ها، شغل‌ها و وضعیت روحی و جسمانی عامه در دوره تاریخی قاجار و پهلوی بازنمایی شود؛ ویژگی تلفظ هم از این جهت مورد بررسی است که تفاوت‌های تلفظ عامیانه با تلفظ رسمی و نموده‌های آن در القاب روشن شود؛ در بحث جنسیت هم القاب نشان‌دهنده ویژگی‌هایی هستند که

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

تمایز لقب‌گذاری میان مردان و زنان را نشان می‌دهد. در بررسی زبانی القاب با پدیده وام‌گیری زبانی مواجه هستیم که به دلایلی مانند پر کردن خلأهای ارتباطی، ارزش‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زبان قرض‌دهنده و پرهیز از کاربرد برخی صورت‌های ناخوشایند در زبان قرض‌گیرنده بوده است. در این مقاله پس از اشاره به پیشینه و پرسش‌های پژوهش، تقسیم‌بندی کلی القاب و پس از آن تحلیل مؤلفه‌های زبان‌شناسی اجتماعی القاب مورد بررسی، آورده می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

مطابق بررسی، پژوهش‌های زیر در موضوع لقب و لقب‌گذاری انجام شده است:

۱. پورعبدالله، محمدعلی (۱۳۷۴). زبان عامیانه و ترجمه آن. مترجم، ۲۰، ۵۶-۶۳۱:

نویسنده در بخشی از این پژوهش، با تقسیم انواع القاب به شخصی و گروهی، اهداف لقب‌گذاری را موارد زیر دانسته است: استهزا و تمسخر، خودمانی بودن، اشاره به خصوصیات روحی و شخصیتی، اشاره به تمایل یا عدم تمایل به چیزی، تقسیم‌بندی درون‌گروهی، تحسین، نکوهش و انزجار و طعنه.

۲. احمدپناهی سمنانی، محمد (۱۳۷۸). لقب‌های عوام‌ساخته. / *ایران شناخت*، ۱۵،

۱۹۴-۲۱۵:

نویسنده در این مقاله، به بررسی برخی القاب نزد اعراب در دوره اسلامی و جاهلی می‌پردازد و پس از آن، القاب حاکمان را از ادوار مختلف تاریخی ایران و ریشه آن‌ها بررسی می‌کند؛ آنگاه برخی القاب تاریخی دوره قاجار مانند «خان اخته» برای

آغامحمدخان، «شاه تراش» برای میرزا ابراهیم خان کلانتر و «آبجی مظفر» برای مظفرالدین شاه و مانند آن را مطرح و تحلیل می‌کند.

۳. ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۴). گونه‌شناسی ساخت‌های قالبی در زبان عامه. جستارهای زبانی، ۲۵، ۹۸-۶۹.

ذوالفقاری القاب را از زمره ساخت‌های قالبی زبان دانسته و در بخشی از این مقاله اشاره‌گذاری به آن‌ها کرده است. از نظر وی القاب و عناوین نام‌های مستعار هستند که افراد به هم می‌دهند. این القاب به دلایلی چون شکل، خوش‌آمد یا بدآمد از چیزی، برخی خصایص صوری یا اخلاقی به دیگران نسبت داده می‌شود. در این پژوهش به القاب گروهی هم اشاره شده است.

۴. زندی، بهمن و طوسی نصرآبادی، محمدرضا (۱۳۹۶). بررسی لقب‌گذاری دانش‌آموزان مشکین شهر از دیدگاه زبان‌شناسی اجتماعی، جستارهای زبانی، ۴۲، ۵۳-۷۰.

در این پژوهش القاب دانش‌آموزان دختر و پسر مشکین شهر از منظر زبان‌شناسی اجتماعی بررسی شده است. این القاب از زبان‌های ترکی، فارسی و عربی بوده‌اند و هویت ملی، محلی و فراملی را باز نمود می‌داده‌اند.

در این پژوهش تحقیر، تحقیر، طنز و بی‌دلیلی را جزو دلایل لقب‌گذاری دانسته‌اند و القاب را در چهار گفتمان روزمره، رسانه‌ای، تابو و مذهبی تقسیم کرده‌اند.

۵. میرکیایی، مهدی (۱۳۹۸). لقب‌سازی‌های سیاسی فرودستان در دوره قاجاریه؛ عصر پیشامشروطه، پژوهش‌های تاریخی، ۳، ۱-۱۸.

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

در این مقاله نیز لقب‌دهی مردم به حاکمان قاجاری بررسی و تحقیر و طنز در آن‌ها بازنمایی شده است که مردم می‌خواستند با این القاب، سیادت‌ستیزی کنند و سلطه و سیادت حاکمان قاجاری را زیر سؤال ببرند.

۶. مولایی، محمد و همکاران (۱۳۹۸). بازتاب فرهنگ و ادبیات عامه در وقف‌نامه‌های روزگار قاجار در استان کرمانشاه از منظر تحلیل گفتمان، فرهنگ و ادبیات عامه، ۲۷، ۱-۲۶.

در بخشی از این مقاله القاب وقف‌نامه‌ها در چهار دسته زیر تقسیم‌بندی شده‌اند: الف) القاب اشرافی: عالیجاه؛ ب) القاب مذهبی: مجتهدالزمان؛ ج) القاب ویژه مشاغل: حکیم‌باشی؛ د) القاب عمومی: رضوان جایگاه.

کاستی‌های تحقیقات پیشین به این شرح است: پژوهش پورعبدالله داده‌محور نیست و برای هر مورد تنها یک یا چند نمونه آورده است؛ مقاله احمدپناهی سمنانی تنها بر پایه اطلاعات تاریخی و معنایی لقب‌هاست و فقط به القابی که مردم به حاکمان داده‌اند می‌پردازد و جامع و شامل نیست؛ ذوالفقاری نیز در بررسی انواع ساخت‌های زبان، فقط اشاره‌گذاری به القاب کرده و بر آن متمرکز نشده است؛ بررسی زندی و همکاران نیز مربوط به داده‌های محدودی از چند مدرسه دخترانه و پسرانه است؛ مقاله میرکیایی نیز رویکرد تاریخی و سیاسی صرف دارد و تحقیق مولایی و همکاران، محدود به وقف‌نامه‌های منطقه‌ای خاص است.

تمایز پژوهش حاضر با تحقیقات پیشین آن است که لقب و لقب‌گذاری را در جایگاه یکی از ابزارهای واژه‌سازی عامیانه در تهران دوره قاجار و پهلوی، از منظر

زبان‌شناسی اجتماعی بررسی می‌کند که پژوهش‌های پیشین، از این منظر به موضوع نپرداخته‌اند.

۳. پرسش‌های پژوهش

۱. القاب استفاده‌شده در تهران دوره قاجار و پهلوی چه کارکردهای معنایی دارند یا رده‌شناسی معنایی آن‌ها کدام است؟
۲. نقش جنسیت در القاب دوره مورد بررسی چگونه است؟
۳. تلفظ القاب با توجه به عامیانه بودن آن‌ها در مقایسه با گونه رسمی زبان چه تفاوتی دارد؟
۴. القاب این دوره (تهران قرن سیزدهم ق) از چه زبان‌هایی هستند؟

۴. بحث و بررسی

در یک تقسیم‌بندی کلی، القاب به دو دسته تقسیم می‌شوند:

نخست: لقب شخص خاص. که در بخش‌های بعدی مقاله آورده و بررسی می‌شود.

دوم: لقب برای افرادی از یک گروه. که در واقع ویژگی‌های افراد آن گروه را منعکس می‌کند؛ مانند اسمال قربون (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۱/ص. ۳۷۵) لقب عام مردان همجنس‌باز؛ حاج حج اکبری: حاجی‌ای که هنگام حج گزاردن، روز قربانش مصادف با جمعه باشد و برایش قائل به شفای برخی بیماری‌ها بودند (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۳/ص. ۵۹۸)؛ مهدی حمّال: لقب افراد پرخور (همان، ج. ۱/ص. ۵۴۶).

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

در ادامه این مقاله القاب فردی از چهار منظر بررسی می‌شود: ۱. کارکردهای معنایی؛ ۲. جنسیت؛ ۳. تلفظ؛ ۴. زبان.

۱-۴. کارکردهای معنایی القاب

در پژوهش حاضر، کارکردهای معنایی زیر برای القاب این دوره یافته شد:

اول: کارکرد توصیفی که در آن، هدف لقب‌گذاری توصیف شغل، لوازم شغل؛ خصوصیات ظاهری و جسمی؛ ویژگی‌های اخلاقی، روحی، شخصیتی؛ لوازم همراه؛ مکان و مذهب و نسب خانوادگی دارنده لقب است.

دوم: کارکردهای مختص فرهنگ عامه، شامل تکیه کلامی، آیینی، مناسکی، نمایشی، تشبیهی، تابو، طنز و توهینی.

در ادامه همه این کارکردها تشریح می‌شود.

۴-۱-۱. شغل: لقب‌گذاری با شغل یکی از رایج‌ترین انواع لقب‌گذاری در این دوره است که در پژوهش حاضر، پربسامدترین (۵۷ مورد) انواع لقب‌گذاری است. نمونه‌های این القاب عبارت‌اند از: میرزا دوغی (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۱/ص. ۲۰۲)، عبدالله آشی (همان، ص. ۲۰۸)، رسول سوزن‌سنجاقی، رمضان سلمانی، رجب واکسی، علیشه درشکه‌چی، اکبر خرسوار که کار او کرایه دادن الاغ و چهارپایان بوده است (همان، ص. ۳۷۸)، شیخ رضا کتاب‌فروش، میرزا علی‌کرم کاغذنویس، ابراهیم غزل‌خوان (همان، ج. ۲/ص. ۱۵۹)؛ اکبر سلخ (همان، ج. ۱/ص. ۳۹۵، ۳۹۶)، داش رمضان طبق‌کش (همان، ص. ۳۷۸)، حسین چراغچی (همان، صص. ۲۲۶-۲۲۷)؛ حاجی ملک ارسی‌دوز

(همان، ص. ۲۱۷)؛ غلامحسین توتونی (همان، ص. ۴۴۴)؛ علینقی دیزی‌پز (همان، ج. ۲/ص. ۲۳۴)؛ آقامیرزا سقط‌فروش (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۳/ص. ۲۲۲)؛ ابراهیم سلمانی (همان، ص. ۳۳۴)؛ احمد سیگاری (همان)؛ مرتضی واکسی (همان، ص. ۳۳۵)؛ استاد محمود نقاش‌باشی (همان، ص. ۱۹۹)؛ غلام دباغ (همان، ص. ۳۳۵)؛ محمدصادق بلورفروش (همان، ص. ۵۳۷)؛ محمدتقی رزّاز (همان، ص. ۶۸۳)؛ اسماعیل بزّاز (همان، ص. ۶۴۴)؛ سیدرضا ساعت‌ساز (همان، ص. ۲۳۹)؛ سیّدجمال واعظ (همان، ص. ۶۸۰)؛ سیّد نانوا (همان، ص. ۱۵۵)؛ علی یخی (همان، ص. ۳۱۰)؛ میرزا باقر معدنچی (همان، ص. ۲۲۲)؛ مهدی کفّاش (همان، ص. ۳۳۴)؛ میرزا اسماعیل‌خان نقّاش‌باشی (همان، ص. ۲۰۰)؛ میرزا بزرگ‌خان دواساز (همان، ص. ۶۵۶)؛ اسدالله بقال (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۴/ص. ۶۶)؛ حسینعلی چاروادار (همان، ص. ۶۲۲)؛ یدالله ارسی‌دوز (همان، ص. ۶۲۲)؛ استاد حاجی سلمانی (همان، ج. ۵/ص. ۴۳۶)؛ استاد جعفر معمار (همان، ص. ۵۸۰)؛ استاد محمدعلی دلاک (همان، ص. ۴۳۴)؛ اسماعیل آژان (همان، ص. ۳۷۷)؛ اصغر امنیه (همان، ص. ۲۳، ۲۴)؛ حاج ابراهیم شکسته‌بند (همان، ص. ۴۵۳)؛ حاج مهدی رّمّال (همان، ص. ۵۶۵)؛ ابوالقاسم پلویی (همان، ص. ۴، ۵۲۴، ۵۲۵)؛ نوروزعلی دباغ (همان، ج. ۴/ص. ۲۴۸)؛ غفّار منبّت‌کار (همان)؛ رقیه بندانداز (همان، ص. ۲۲۵)؛ مهدی حمّال، حسن حمّال (همان، ج. ۵/ص. ۶۷)؛ حسن چراغ‌ساز (همان، ج. ۵/ص. ۶۸)؛ رقیه خانم جوراب‌باف (همان، ج. ۴/ص. ۲۲۳)؛ سیدحسن رزّاز (همان، ج. ۵/ص. ۲۴۹)؛ محمدصادق بلورفروش (همان، ج. ۵، ص. ۴۹)؛ عابد نانی (همان، ج. ۵/ص. ۶۵۱).

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

۴-۱-۲. لوازم شغل: در این حالت فرد به یکی از حالات یا لوازم شغل خود که در آن تکرار یا مداومت داشته ملقب می‌شده است. از این نوع است:

حکیم نخودی (شهری ۱۳۶۷، ج. ۳/ص. ۵۹۲) علت نخودی‌بودنش اینکه به اکثر بیماران نخود و آب نخود تجویز می‌کرد؛ در این عقیده که نخود جزو حبوب مقوی بود و هر مرضی را قبل از همه، باید با تقویت بیمار از تن او برد.

حکیم جفتی (همان، ج. ۵/ص. ۴۱۹). که جفت (دوایی قیرمانند با خاصیت قبض و جمع‌کنندگی) برای برخی امراض تجویز می‌کرده است.

کرچک‌الاطبا طبیبی که نسخه‌هایش خالی از کرچک نبود (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۱/ص. ۴۳۷).

ستار چخماق (همان، ج. ۵/ص. ۳۷۶). چخماق به معنی آتش‌زنه تفنگ و ستار چخماق، میرغضب فتحعلی شاه قاجار بوده است.

۴-۱-۳. خصوصیات جسمی و ظاهری: القاب مشتق از خصوصیات جسمی، علاوه بر نشان دادن ویژگی‌های ظاهری اشخاص، معلولیت‌ها و بیماری‌های آن‌ها را نیز نشان می‌دهند که از منظر لقب‌گذاران شاخص بوده و به چشم آمده‌اند و نمونه‌های آن در بررسی حاضر عبارت‌اند از: خاتون شله که دخترک افلیج‌گدایی بود (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۱/ص. ۳۴۳)، داش رجب پنجه که فرد زورمندی بوده که توانسته بود با زور پنجه، زنجیر دستبند شهربانی آن روز را از دستانش پاره کند و بگشاید (همان، ص. ۵۱)؛ مونس گیس‌بلند (همان، ص. ۲۸)، اسدالله ک...کچ، ابراهیم شلی (همان، ج. ۲/ص. ۷۸)، محمد ریش، بستنی‌فروش دوره‌گردی که لقب از ریش بلندش گرفته بود (همان،

ج. ۲/ص. ۹۰؛ اکبر دست‌بلند (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۱/ص. ۴۸۵)؛ محمدعلی بی‌دماغ (همان، ج. ۵/ص. ۶۵۴)؛ ربابه کور (همان، ج. ۳/ص. ۵۹۷)؛ کوکب سیبیلو (همان، ج. ۳/ص. ۱۲۴) زنی که بر اندام خود سیل کشیده و در مقابل ناصرالدین شاه نمایش می‌داد؛ شعبان یک‌چشم (همان، ج. ۳/ص. ۴۴۵)؛ قنبر سیل (همان، ج. ۵/ص. ۳۷۶)؛ میرغضب محمدشاه قاجار؛ حسین چشم‌دریده (همان، ج. ۵/ص. ۳۷۶)؛ حسین سیاه (همان، ج. ۵/ص. ۴۰)؛ عزت ماه گرفته (همان، ج. ۵/ص. ۳۳)؛ غلام سیاه (همان، ج. ۴/ص. ۵۰۲)؛ غلام بلند (همان، ج. ۵/ص. ۲۴۹).

۴-۱-۴. ملازمت. در این نوع لقب، لوازم یا وسیله همراه فرد که موجب حرکت یا رفتار خاصی از وی می‌شده، لقب وی شده است؛ مانند علیقلی خان تعلیمی (چوب‌دستی و عصا): علیقلی خان همیشه عصایی مجوف همراه داشته که داخلش مقداری سکه حمل می‌کرده است (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۱/ص. ۴۷)؛ عبدالله ششلول؛ حاج علی جغجغه (همان، ص ۱۳۱)؛ حکیم عینکی (همان، ص. ۵۹۲) از این گونه است. نمونه دیگر احمد نگاری^۱ (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۴/ص. ۶۳۶) است که بلورفروش بساطی شیرهای بود.

۴-۱-۵. حالت روحی، شخصیتی، اخلاقی: که در آن براساس حالت روحی، شخصیتی یا اخلاقی فرد، لقب روی او گذاشته می‌شود. از آن جمله است: کوکب صدشوهره (همان، ج. ۳/ص. ۴۴۵). که چند شوهر کرده و همه را گول زده بود و تحت اطاعت خود درآورده بود و از آنان تمناهای غیرمعقول می‌کرد.

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

غضنفر شلتاق (همان، ج. ۴/ص. ۴۲۱). لغت شلتاق را رباینده به عنف و سرقت (همان) معنی کرده‌اند؛ دهخدا به معنی اجحاف و سر کسی در معامله کلاه گذاشتن و چیزی به او قالب کردن معنی کرده است (دهخدا، ۱۳۷۲، ذیل «شلتاق»).

علی پرو (شهری، ۱۳۶۷، ص. ۵۰۲) شاگرد قهوه‌چی بی‌حیایی که تعلل در پرداخت پول چای یا در رفتن از آن را نمی‌پذیرفت و وی را بی‌آبرو می‌کرد. حسن راستگو (همان، ج. ۵/ص. ۲۹۷) رمالی بود که به راست‌گویی در رمل و پیشگویی معروف بود.

حسین پرو (همان، ج. ۳/ص. ۳۳۵)؛ صمد دریده (همان، ج. ۵/ص. ۳۲۷)؛ اصغر بدغیظ (همان، ج. ۵/ص. ۳۷۶)؛ میرغضب مظفرالدین شاه؛ میرزا یدالله قشنگ (همان، ج. ۳/ص. ۴۶۵)؛ ابوشنگول (همان، ج. ۵/ص. ۶۱۴)؛ شیخ حسن دیوانه (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۱/ص. ۱۴۹)؛ سید غشی (همان، ص. ۵۱) از دیگر القاب این دسته هستند.

۴-۱-۶. لقب مکان: انتساب افراد در این نوع لقب به مکان آن‌هاست که به دو دسته تقسیم می‌شود: الف) نام شهر یا محله فرد لقب‌گرفته، مانند: علی دولابی (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۲/ص. ۲۹)؛ علی قمی (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۳/ص. ۳۳۴)؛ اوترخان رشتی (همان، ص. ۳۹۷) حاکم ثروتمند رشت که کالسکه را به آنجا وارد کرد؛ حیدر تون و طبسی (همان، ج. ۱/ص. ۵۸۱) سید مدعی کرامت در کسوت درویشی از محله تون و طبس خراسان؛ آقاخان محلاتی (همان، ص. ۵۸۰)؛ نایب حسین کاشی (همان، ص. ۶۱۲)؛ قدسی دولابی (همان، ج. ۳/ص. ۵۹۸)؛ استاد محمدعلی پامناری (همان، ج. ۵/ص. ۴۳۵).

ب) نام محل کار یا محلی که اتفاق مهمی در آنجا برای فرد لقب گرفته رخ داده است؛ مانند: غلامحسین لقانطه که بستنی لقانطه باب همایون تهران متعلق به او بود (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۳/ص. ۷۷۳).

۴-۱-۷. نسبت خانوادگی: در این نوع لقب، فرد با نام یکی از اعضای خانواده‌اش مانند نام مادر یا برادر شناخته می‌شود؛ رجب ننه زینب (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۲/ص. ۲۹) که از نام مادرش لقب گرفته یا اکبر ننه حسن (همان، ج. ۳/ص. ۳۳۵) که در لقب او نام برادرش نیز مستور است؛ سیدعلی قارداش (همان، ج. ۵/ص. ۳۷۷) نیز لقب کلی «برادر» دارد.

در مواردی حتی شغل یا ویژگی جسمی پدر نیز لقب پسر شده است؛ مانند «محمد نایب» که پدرش نایب بوده یا عباس اسمال دستمالی (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۲/ص. ۲۸۴) و حسین اسمال چُرک (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۵/ص. ۵۱۲) نام شاعر هزل‌گوی چیره‌دست زمان قاجار که لقب از پدر نان‌فروش ترک خود گرفته بود؛ «چُرک» در ترکی به معنی «نان» است.

حسین رمضان کچل (همان، ج. ۳/ص. ۳۱۰) و حسین رمضان یخی (همان، ص. ۲۷) نیز از این گونه است.

۴-۱-۸. لقب دین: در این نوع لقب‌گذاری، فرد با دین و آیین مذهبی‌اش شناخته می‌شود؛ مانند مریم جهود (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۵/ص. ۶۵۴)، خاور جهود (همان، ص. ۶۵۴) ماما بودند که در محله کلیمی‌ها زندگی می‌کردند. عزیز جهود (همان،

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

ج. ۳/ص. ۱۲۳؛ ارباب جمشید گبر (همان، ج. ۵/ص. ۵۳۳). البته در موارد فوق ارزش‌گذاری مثبت و منفی وجود ندارد و این افراد فقط با دین خود متمایز می‌شدند.

۴-۱-۹. لقب عمل. که از تکرار عمل و کاری حاصل شده است؛ مانند «اصغر سوتی» که صدای سوت ماشین دودی و پس از آن کارخانه‌ای را که برای اعلان ظهر، غروب، ناهار و مرخصی کارگران سوت می‌کشید، با دهان تقلید می‌کرد (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۲/ص. ۵۹)؛ زینت قلاّره‌کش (همان، ج. ۱/ص. ۲۸) از این سنخ است.

شیخ شیپور (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۳/ص. ۱۲۴) دلّک زمان ناصرالدّین شاه که صدایی مانند شیپور از گلو درمی‌آورد و درباریان را با این صدا به خدمت شاه احضار می‌کرد. شیخ کرنا (همان، ج. ۳/ص. ۱۲۴) دلّکی که در زمان ناصرالدّین‌شاه، صدای کرنا درمی‌آورده است.

اصغر قاتل (همان، ج. ۶/ص. ۲۱۹)؛ محمود قاتل (همان، ج. ۱/ص. ۳۴۸)؛ کریم شیرهای (همان، ج. ۳/ص. ۱۲۴)؛ نیز از این دست هستند.

۴-۱-۱۰. تکیه‌کلامی: در این دسته از القاب، گفتار کثیرالاستعمال فرد را دیگران می‌یافتند و لقب او می‌کردند. از آن جمله است:

«مصطفی یک غاز^۲ خیاطی بوده و از آنجا که در مجادله با مشتریان، به خود دشنام می‌داده و می‌گفته: «آن قدر بخیه هزار تا یک غاز بزن تا جانت به درآید و بگو می‌خواهم نان آبرومند بخورم» (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۲/ص. ۲۴۶).

«عبدالله بی‌غم» که تکیه‌کلام او «بی‌غمش» در معنای «بی‌خیالش» امروزی بوده است (همان، ج. ۲/ص. ۲۷).

«سرهنگ مداخل» که در هر مأموریت که به او ارجاع می‌شد، از مداخلش (منافعش) برای خود می‌پرسید (همان، ج. ۳/ص. ۳۹۷).

«سیدعلی جلدَم» (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۲/ص. ۱۶۲). تراشکاری در تهران که لقب او از آنجا ناشی می‌شود که در راه کربلا، خرجی نداشته است و با گفتن این جملات به گرفتن پول از مردم متوسل می‌شد: «به جلدَم زوآریم، به جلدَم ابن‌سبیلیم» و این لقب برای او تا رسیدن به نام خانوادگی هم می‌ماند.

درباره علّت لقب‌گذاری «شیخ حفظکم الله» و «حاجی بارک الله» مطلبی یافته نشد، اما به نظر می‌رسد آن‌ها هم از این دسته باشند.

۴-۱۱. آداب و رسوم: در این نوع، غرض از لقب‌گذاری، اشاره به آداب و رسوم در فرهنگ عامّه است. نمونه آن «حسین یقه‌چاک» که از زمان فوت پدرش، به احترام او، یقه‌اش را باز می‌کند و دیگر نمی‌بندد (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۱/ص. ۲۰۵).

۴-۱۲. لقب نمایشی: این نوع لقب از نمایش یا لوازم آن گرفته شده و در آن کارکرد دارد و دو گونه است:

اول. نمایش آیینی: که در آن به‌صورت مشخص، شخصیت‌های لقب‌گیرنده نقش‌خوانان تعزیه امام حسین^(ع) هستند؛ مانند: شیخ حسن شمر، اکبر تعزیه‌خوان (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۲/ص. ۵۹ و ۶۰)، ملاحسین زینب‌خوان (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۴/ص. ۵۴۹)؛ ملاعلی امام‌خوان (همان، ج. ۴/ص. ۵۴۸).

دوم. لقب نمایشی: که القاب مرتبط با سایر نمایش‌ها را شامل می‌شود؛ اکبر گلین (در نمایشنامه و دسته رقص، مثل گلین (عروس) می‌رقصیده است (شهری، ۱۳۷۱،

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

ج. ۲/ص. ۵۹، ۶۰؛ مهدی مصری (همان، ج. ۲/ص. ۵۳) انتسابش به مصر از آن رو بود که در دسته سیاه‌ها، سیاه‌بازی می‌کرد و در زمره سیاه‌پوش‌ها درآمده بود (همان).

۴-۱-۱۳. تشبیهی: در این نوع لقب، فرد به شیء یا حیوانی تشبیه می‌شود که ویژگی غالب آن شیء یا حیوان در او زیاد دیده می‌شود. از آن جمله است:

اصغر میمون (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۶/ص. ۲۱۹) دزدی که همانند بوزینه از این بام به آن بام و از این درخت به آن درخت می‌پرید و دزدی می‌کرد یا حسن سیمرغ (همان) دزدی که هنرش این بود که پنهان‌ترین مکان اشیا و از جمله جواهرات را پیدا می‌کرد و به چنگ می‌آورد و از این رو که سیمرغ هم نایاب است، به این لقب ملقب شده بود.

مهدی موش (همان، ج. ۱/ص. ۳۳۰) از مستخدمان دربار ناصری و از اعضای صندوق‌خانه و فراش‌خانه شاه‌ی. لقب موش دو وجه داشت: قیافه‌ای شبیه به موش داشته و دارای اندام ریز بود؛ به طلا و پول علاقه وافر داشت و مانند موش به اعتقاد عوام، طلا جمع می‌کرد (بامداد، ۱۳۶۳، ج. ۵/ص. ۳۰۳).

مرشد غول‌بچه (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۴/ص. ۷۵۴). فردی بود که به جهت بلندی قد و درشتی اندامش، به او لقب غول‌بچه داده بودند.

۴-۱-۱۴. تابو: تابوهایی که لقب شده‌اند، دو دسته‌اند: تابوها در بیان غیرصریح (استعاری): مانند عباس سیگاری (شهری، ۱۳۷۱، ج. ۱/ص. ۴۶)؛ عظیم قفلی (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۲/ص. ۵۲) در القاب استعاری، لقب «سیگاری» نه فقط برای فرد مورد اشاره، بلکه به‌طور عمومی، برای مردان طالب و عامل اعمال جنسی نامشروع به‌کار می‌رفت و در مورد دوم، استعاره از «آلت جنسی» زنی است که شوهرش با قفل کردن در خانه،

سعی می‌کرد عفت او را حفظ کند که نشد؛ تابوهای صریح مانند: حسن ک... کمونچه، اصغر چسو، مهری چوچوله، کریم چمبل، اصغر عن‌خور (همان، ج. ۶/ص. ۱۶۰). با توجه به اینکه این القاب در میان عامه مردم رواج داشته‌اند، فراوانی القاب صریح، از القاب استعاری بیشتر است.

در القاب تابوی صریح نام اندام‌های سفلی تن (مذکر و مؤنث) و مواد دفعی بدن، با بیان صریح و به زبان فارسی، لقب شده‌اند. تنها لقب «چمبل» به معنی «آلت مردی» (دهخدا، ۱۳۷۲، ذیل مدخل) در نتیجه فرایند وام‌گیری از زبان ترکی وارد این القاب فارسی شده که با توجه به اصل پرهیز از کاربرد برخی صورتهای ناخوشایند در زبان وام‌گیرنده (مدرسی، ۱۳۹۶، ص. ۱۰۶) این فرایند اتفاق افتاده است. در پژوهش حاضر، در کل، فراوانی اندام‌های جنسی، از سایر انواع القاب تابو بیشتر است.

۴-۱-۱۵. توهین: در این القاب، غرض از لقب‌گذاری توهین است؛ در لقبی مانند «الاغ‌الحکما»، لقب‌گذاران با تبدیل نام «علاء‌الحکما» به «الاغ‌الحکما» (تبدیل لقب مثبت به منفی) از حکیم بداخلاق متکبری انتقاد و به او توهین کرده‌اند که برخی طبابتش را هم قبول نداشتند و به سبب بدخلقی، به او «الاغ‌الحکما» می‌گفتند (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۲/ص. ۲۶۵)، تبدیل لقب «نورالحکما» به «کورالحکما» نیز از این سنخ است؛ القاب «حسین گدا» نیز که دکان‌داری با هیئت گدایان بود (همان، ص. ۴۵) و «مش حسن لش» (همان، ص. ۳۸۹) نیز از این دست است.

۴-۱-۱۶. طنز: از دیگر مقاصد لقب‌گذاری طنز است. در لقب‌گذاری‌هایی مانند «حکیم نخودی»، «حکیم جفتی» و «کرچک الاطباء» ضمن اشاره به تکیه آن پزشکان بر

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

طبابت خاصی، نوعی طنز هم در آن نهفته است. «دکتر عزرائیل» (شهری، ۱۳۶۷، ج. ۱/ ص. ۴۳۷) رئیس تیمارستان واقع در سی‌متری باغ شاه نیز از این گونه است.

حاج عبدالشکم (همان، ج. ۳/ ص. ۲۲۴) نیز طنز و تعریضی است به گارسون و پیشخدمت گرانه‌تل که غذاهای لذیذ سرو می‌کرد.

در پایان این بحث، در جدول ۱ فراوانی القاب از منظر کارکرد را می‌بینیم:

جدول ۱. فراوانی القاب از منظر کارکرد

Table1. Frequency of titles in terms of function

ردیف	کارکرد معنایی	زیرشاخه	فراوانی
۱	توصیفی	شغل و لوازم شغل	۵۷
۲	توصیفی	خصوصیات جسمی و ظاهری	۱۸
۳	توصیفی	ملازمت	۶
۴	توصیفی	حالت روحی، شخصیتی، اخلاقی	۹
۵	توصیفی	مکان	۹
۶	توصیفی	نسبت خانوادگی	۶
۷	توصیفی	دین	۴
۸	توصیفی	عمل	۷
جمع	توصیفی		۱۱۶
۹	تکیه کلامی		۶
۱۰	آداب و رسوم		۱
۱۱	نمایشی		۶

۴		تشبیهی	۱۲
۷		تابو	۱۳
۴		توهینی	۱۴
۴		طنز	۱۵
۱۴۸		جمع کل	۱۶

پژوهشگران پیشین نیز درباره رده‌شناسی و کارکرد معنایی القاب نظرهایی داده‌اند که خلاصه آن‌ها در جدول ۲ می‌آید:

جدول ۲. رده‌شناسی معنایی القاب از منظر پژوهشگران پیشین

Table 2. Title semantic Classification in terms of pervious researchers

ردیف	پژوهشگر	رده‌شناسی معنایی
۱	پورعبدالله	ویژگی‌های ظاهری، شخصیت، شغل، تمایل یا عدم تمایل به چیزی
۲	مورگان	تحریف نام خانوادگی، توصیف ظاهر، رنگ پوست، توانایی یا عدم توانایی
۳	زندى و همکاران	خصوصیات ظاهری و رفتاری افراد، دستکاری نام خانوادگی، اشاره به نام‌های گیاهان و حیوانات، شخصیت‌های کارتونی و تلویزیونی.
۴	بوس	ویژگی ظاهری جسمانی، توانایی بدنی، ارتباط با نام خانوادگی، لباس، نام کوچک پدر، شخصیت و رفتار.
۵	ذوالفقاری	خصایص صوری یا اخلاقی
۶	احمدپناهی سمنانی	نقص عضو، اشتها شغلی، کردارهای ظاهری، منش‌های آشکارشده و شباهت‌های غیرمتعارف

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامّه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، پژوهش‌های پیشین، بر کارکردهای ظاهری، شخصیتی و نسبت خانوادگی القاب، بیشتر تأکید کرده‌اند که پژوهش حاضر نیز آن‌ها را تأیید می‌کند، اما در پژوهش حاضر مواردی مانند ملازمت، دین و عمل ذیل کارکرد توصیفی؛ تکیه کلامی، آداب و رسوم؛ نمایشی؛ تشبیهی و تابو دیده می‌شود که این مثال‌ها بیشتر مربوط به فرهنگ عامّه تهران در عصر قاجار و پهلوی است و در پژوهش‌های قبلی دیده نمی‌شود یا کم‌تر وجود دارد. از نظر ظاهر کلمات لقب‌شده نیز وجود القاب پرشمار ساخته‌شده با اسم مشاغل، وسایل و ابزارها، اندام‌های بدن، مکان‌ها، دین، اسامی خاصّ مانند شمر و حیوانات و گیاهان در بررسی القاب عامیانه این دوره دیده می‌شود.

همچنین جدول ۱ نشان می‌دهد که از نظر بسامدی، در این دوره القاب توصیفی با انواع خود در صدر قرار دارند و پس از آن، به‌ترتیب تابو، تکیه‌کلامی، نمایشی و پس از آن تشبیهی، توهینی و طنز قرار می‌گیرد؛ البته پرشماری القاب توصیفی با شغل، نشان‌دهنده گفتمان غالب شغلی و اقتصادی بر القاب این دوره است و پس از آن ویژگی‌های ظاهری و جسمی قرار می‌گیرند که علت آن می‌تواند در منظر و مرآ بودن آن‌ها باشد. سایر کارکردهای توصیفی بسامد و اهمیت کم‌تری دارند.

استفاده از تابوها نیز به‌علت شمول این القاب بر عامّه وجه پیدا می‌کند و حتی وجود القاب تکیه‌کلامی که در زبان غیررسمی و شفاهی جاری است، عامیانه بودن این القاب را نشان می‌دهد.

وجود القاب ناشی از نمایش‌های آیینی مانند تعزیه و غیرآیینی مانند سیاه‌بازی و رقص، جایگاه و اهمیت این آیین‌ها در میان عامه مردم و رسوخ آن‌ها تا مواردی مانند لقب‌گذاری را نشان می‌دهد.

در لقب‌های تشبیهی، انتقاد از برخی نابسامانی‌های اجتماعی، مانند دزدی و ثروت‌اندوزی منفی را می‌توان دید و در طنز و توهین‌ها نیز انتقاد از پزشکان غیرحرفه‌ای و به‌شوخی گرفتن برخی معالجات آنان را می‌توان احساس کرد.

۲-۴. جنسیت: یکی دیگر از موارد بررسی القاب از منظر زبان‌شناسی اجتماعی، جنسیت است. واژه جنسیت مقوله‌ای اجتماعی است و با واژه جنس که عموماً برای بیان همان مقوله از دیدگاه زیست‌شناسی به کار می‌رود، متفاوت است. جنسیت مشمول رفتارها، نقش‌ها، کنش‌ها و اندیشه‌های اجتماعی است که فرهنگ حاکم بر هر جامعه به عهده زن و مرد می‌گذارد و در ارتباط با نقش‌های جنسیتی، افکار قالبی در مورد هر دو جنس در جامعه مشاهده می‌شود (نرسیسیانس، ۱۳۹۰، صص. ۹-۱۰)

در پژوهش حاضر القاب استفاده‌شده برای زنان به شرح زیر است:

جدول ۳. حیطه معنایی القاب زنان

Table3. Semantic Field of woman titles

ردیف	لقب	حیطه معنایی
۱	خاتون شله	ظاهر، نقص جسمی
۲	ربابه کور	ظاهر، نقص جسمی
۳	کوکب سیلو	ظاهر

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

۴	عزّت ماه گرفته	ظاهر
۵	مونس گیس بلند	ظاهر
۶	فخری خال (خالدار)	ظاهر
۷	عزیز خالدار	ظاهر
۸	زینت کچل	ظاهر
۹	رقیه بندانداز	شغل
۱۰	رقیه خانم جوراب‌باف	شغل
۱۱	خاور جهود	دین
۱۲	مریم جهود	دین
۱۳	مرشد ماده	جنسیت
۱۴	مهری چوچوله	تابو (اندام زنانه)
۱۵	کوکب صدشوه‌ره	متفرقه
۱۶	قدسی دولابی	مکان
۱۷	زینت قدّاره کش	عمل

از کلّ القاب (۱۴۸ مورد) پژوهش حاضر، تنها ۱۷ مورد به زنان اختصاص دارد که حدود ده درصد کلّ القاب را تشکیل می‌دهد که می‌تواند نشان از نقش و حضور اندک زنان در عرصه‌های اجتماعی باشد؛ پنجاه درصد القاب زنانه از ظاهر و ویژگی‌های ظاهری آنان اخذ شده است و برخی دیگر لقب از شغل و دین خود گرفته‌اند؛ البته زنان جهود مانند «مریم جهود» در آن زمان، بیشتر به کارهایی چون مامایی و قابله‌گری سنتی

مشغول بودند، اما با آن مشاغل شاخص نشده‌اند و دین آن‌ها مورد توجه لقب‌گذاران واقع شده؛ «قدسی دولابی» نیز از معالجان سنتی بود که لقب از مکان و محل خود گرفته است.

در میان القاب زنانه، لقب «مرشد ماده» که در آن حتی کلمه «ماده» که لقب شده، نشان از حضور کم‌رنگ یا عدم حضور زنان در صحنه‌های اجتماعی دارد و «مرشد ماده» دخترکی است که شوهر یا نامزدش او را با فرزند کوچک رها کرده و او دهان گرم و بیان شیوای خود را در شغل مرشدی، وسیلهٔ امرار معاش خود قرار داده و ای بسا از نگاه آلودهٔ مردان به اندامش نیز مصون نیست.

مورد دیگر «خاتون شله» است که او نیز با تن افلیج به گدایی مشغول است و مجبور به ارتباط نامشروع با مردان و در موضع انفعالی؛ البته که زنانی چون «زینت قناره‌کش»، «مهری چوچوله» و «عزیز خالدار» و «فخری خال» و «عزت ماه‌گرفته» به‌نوعی درگیر ارتباطات نامشروع بوده‌اند.

مواردی از این دست آسیب‌های اجتماعی زنانه مانند گدایی و روابط نامشروع را در دورهٔ مذکور نشان می‌دهد.

در کل، در موضوع جنسیت می‌توان گفت القاب زنانه بررسی‌شده، مبنای «ظاهر» دارند و در پس آن ظاهر، روابط نامشروع.

۳-۴. تلفظ واژه‌ها: در تلفظ واژه‌های عامیانه، در مقایسه با زبان رسمی، تغییراتی رخ می‌دهد که القاب هم از این مسئله مستثنا نیستند؛ چنانکه در بسیاری از واژه‌های تهرانی، واژه «آ» در سبک‌های غیررسمی، به «او» تبدیل می‌شود (مدرسی، ۱۳۹۶، ص.

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی (۱۹۳). اگرچه در آثار بررسی شده، تلفظ عامیانه القاب در بیشتر موارد، ضبط نشده است، اما از آنچه ضبط شده دریافت می‌شود که تغییرات آوایی تبدیل واکه «آ» به «او» در اجزاء یا در همه لقب بررسی شده وجود دارد؛ چنانکه در جدول ۴ می‌آید:

جدول ۴. مقایسه تلفظ عامیانه و تلفظ رسمی القاب از نظر تبدیل واکه

Table 4. Comparison of popular and formal pronunciation in terms of vowel transformation

ردیف	تلفظ رسمی	تلفظ عامیانه
۱	ابراهیم غزل‌خوان	ابرام غزل‌خون
۲	حسن ک...کمانچه	حسن ک...کمونچه
۳	رضا رمضان چپول	رضا رمضون چپول
۴	ملک اصفهانی	ملک اصفهونی
۵	عباس نان‌خالی خور	عباس نون‌خالی خور
۶	قاسم بی‌دندان	قاسم بی‌دندون
۷	اسماعیل قربان	اسمال قربون

یکی دیگر از ویژگی‌های تلفظ غیررسمی و عامیانه، ساخت‌های ناقص و کوتاه‌تر زبان (مدرسی، ۱۳۹۶، ص. ۱۹۶) است که در گونه رسمی، ساخت‌ها کامل‌اند. در جدول ۵ انواع تغییرات این موارد را می‌بینیم که شامل کوتاه‌شدگی و حذف است:

جدول ۵. تغییرات تلفظ القاب در نوع رسمی و عامیانه

Table 5. Changes in the pronunciation titles in formal and popular types

ردیف	تلفظ رسمی	تلفظ عامیانه	نوع تغییر
۱	عباس اسماعیل دستمالی	عباس اسمال دستمالی	کوتاه‌شدگی
۲	حسین اسماعیل چُرک	حسین اسمال چُرک	کوتاه‌شدگی
۳	نایب حسن کاشانی	نایب حسن کاشی	کوتاه‌شدگی
۴	مونس گیسو بلند	مونس گیس بلند	حذف واج آخر
۵	عبدالله یک دست	عبدالله یه دس	حذف واج آخر
۶	حیدر تون و طبسی	حیدر تون طبسی	حذف
۷	رجب زین‌العابدین	رجب زینل	حذف

۴-۴. زبان القاب: بخش دیگری از بررسی القاب، مبدأ زبانی این القاب است. وام‌گیری در جایگاه یکی از مباحث زبان‌شناسی اجتماعی، بررسی مبدأ زبانی القاب را ضروری می‌کند. از نظر مدرسی، معمول‌ترین نتیجه برخورد‌های زبانی که کم‌وبیش در همه زبان‌های دنیا به‌نوعی قابل مشاهده است، وام‌گیری یا قرض‌گیری زبانی است که طی آن، زبان یا گویشی عناصری از زبان یا گویش دیگری را در خود می‌پذیرد (مدرسی، ۱۳۹۶، ص. ۸۴) که علت آن، مجاورت‌های جغرافیایی، مهاجرت‌ها و علل فرهنگی، سیاسی و اجتماعی می‌تواند باشد.

در بررسی حاضر از نظر زبانی، ۳۷ لقب (بیش از یک پنجم کل القاب) از چهار زبان وام‌گیری شده است:

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

۴-۴-۱. زبان عربی یا با ساخت عربی: علاءالحکما، الاغ‌الحکما، نورالحکما، کورالحکما، کرچک‌الاطباء، حاج عبدالشکم، شیخ حفظکم‌الله، حاجی بارک‌الله، اکبر سلّاح، غلام دبّاغ، محمدتقی رزّاز، مهدی کفّاش، محمود نقاش‌باشی، اسماعیل نقاش‌باشی، سرهنگ مداخل، سیّدعلی جدّم، اسماعیل بزّاز، سیدجمال واعظ، اسدالله بقّال، جعفر معمار، محمدعلی دلّاک، اصغر امنیه، مهدی رمّال، نوروزعلی دبّاغ، مهدی حمّال، حسن حمّال، سیّدعلی رزّاز.

۴-۴-۲. ترکی: القاب مأخوذ از ترکی به همراه معنی و حیطة معنایی آن‌ها در جدول ۶ می‌آید:

جدول ۶. القاب مأخوذ از ترکی

Table 6. Titles derived from Turkish

ردیف	لقب	معنی	حیطه معنایی
۱	ستار چخماق	سنگ آتش زنه	ابزار
۲	سیدعلی قارداش	برادر	خانواده
۳	اکبر گلین	عروس	خانواده
۴	حسین اسمال چُرک	نان	خوراکی
۵	کریم چُمبل	آلت مردی	اعضای بدن
۶	غضنفر شلتاق	حیله‌گر، حقه باز در معامله	اخلاق

۴-۴-۳. فرانسه: القاب «اسماعیل آژان» و «خلیل شوفر» از زبان فرانسه اخذ شده‌اند.

۴-۴-۴. یونانی: در بررسی حاضر، تنها یک لقب «لقانطه» از زبان یونانی گرفته شده است. در لقب «غلامحسین لقانطه» «لقانطه» به معنی رستوران، ظاهراً یونانی است (دهخدا، ۱۳۷۲، ذیل «لقانطه»). هم‌زمان با ورود مظاهر زندگی غربی به ایران در دوره قاجار و پهلوی، این واژه و مصداق آن در قالب وام‌گیری، از یونانی لقب شده و صاحب این رستوران را با عنوان «غلامحسین لقانطه» می‌شناختند.

همان گونه که در جدول ۷ ملاحظه می‌شود، القاب با زبان عربی یا ساخت عربی، بیشترین بسامد را تشکیل می‌دهند که به‌علت ارتباط گسترده فرهنگی و مذهبی ایران و اسلام است و پس از آن زبان‌های ترکی، فرانسه و یونانی قرار گرفته‌اند. در القاب با زبان ترکی لقب «چُمبِل» به معنی «آلت مردی» (دهخدا، ۱۳۷۲، ذیل واژه) و «شلتاق» به معنی «حقّه‌باز» با توجه به اصل پرهیز از کاربرد برخی صورت‌های ناخوشایند در زبان وام‌گیرنده (مدرسی، ۱۳۹۶، ص. ۱۰۶) فرایند وام‌گیری اتفاق افتاده است.

جدول ۷. بسامد زبان القاب وام گرفته‌شده

Table 7. Frequency of borrowed Titles

زبان القاب وام گرفته‌شده	فراوانی
عربی	۲۷
ترکی	۶
فرانسه	۲
یونانی	۱
جمع	۳۶

۵. نتیجه

در این پژوهش القاب دو کتاب *طهران قدیم و تاریخ اجتماعی تهران* در قرن سیزدهم از جعفر شهری (باف) شامل ۱۴۸ لقب استخراج و بر پایه چهار مؤلفه زبان‌شناسی اجتماعی: کارکردهای معنایی القاب، جنسیت، تلفّظ و زبان بررسی شد.

کارکردهای معنایی: در بخش کارکردهای معنایی، القاب استخراج‌شده به هشت دسته تقسیم شدند: ۱. توصیفی: در این کارکرد، هدف لقب‌گذاری توصیف شغل، لوازم شغل، خصوصیات ظاهری و جسمی؛ ویژگی‌های اخلاقی، روحی، شخصیتی؛ ملازمتی؛ مکان و مذهب و نسب خانوادگی دارنده لقب است؛ تکیه‌کلامی؛ آیینی؛ مناسکی؛ نمایشی، تشبیهی؛ تابو؛ طنز؛ توهینی. از نظر بسامدی، در این دوره القاب توصیفی با انواع خود در صدر قرار دارد و پس از آن به‌ترتیب تابو، تکیه‌کلامی، نمایشی و پس از آن تشبیهی، توهینی و طنز قرار می‌گیرد؛ البته پرشماری القاب توصیفی، با شغل، نشان‌دهنده گفتمان غالب شغلی و اقتصادی بر القاب این دوره است و پس از آن ویژگی‌های ظاهری و جسمی قرار می‌گیرند که علّت آن می‌تواند در منظر و مرآ بودن آن‌ها باشد. سایر کارکردهای توصیفی بسامد و اهمیت کم‌تری دارند.

استفاده از تابوها نیز به‌علّت شمول این القاب بر عامّه وجه پیدا می‌کند و حتی وجود القاب تکیه‌کلامی که در زبان غیررسمی و شفاهی جاری است، عامیانه بودن این القاب را نشان می‌دهند.

وجود القاب ناشی از نمایش‌های آیینی مانند تعزیه و غیرآیینی مانند سیاه‌بازی و رقص، جایگاه و اهمیت این آیین‌ها در میان عامه مردم و رسوخ آن‌ها تا مواردی مانند لقب‌گذاری را نشان می‌دهد.

در لقب‌های تشبیهی انتقاد از برخی نابسامانی‌های اجتماعی مانند دزدی و ثروت‌اندوزی منفی را می‌توان دید و در طنز و توهین‌ها نیز انتقاد از پزشکان غیرحرفه‌ای و به‌شوخی گرفتن برخی معالجات آنان را می‌توان احساس کرد.

جنسیت: از کل القاب (۱۴۸ مورد) پژوهش حاضر، تنها ۱۷ مورد به زنان اختصاص دارد که حدود ده درصد کل القاب را تشکیل می‌دهد که می‌تواند نشان از نقش و حضور اندک زنان در عرصه‌های اجتماعی باشد؛ پنجاه درصد القاب زنانه از ظاهر و ویژگی‌های ظاهری آنان اخذ شده است و برخی دیگر لقب از شغل و دین خود گرفته‌اند.

در کل، در موضوع جنسیت می‌توان گفت القاب زنانه بررسی‌شده، مبنای «ظاهر» دارند و در پس آن ظاهر، روابط نامشروع با مردان هوس‌باز قرار دارد.

تلفظ: چون القاب در زمره زبان غیررسمی قرار می‌گیرند، تلفظ آن‌ها در مقایسه با زبان رسمی تغییراتی می‌کند که مطابق پژوهش حاضر این تغییرات عبارت‌اند از: تبدیل واکه «آ» به «او»؛ کوتاه‌شدگی و حذف.

زبان: در بررسی حاضر از نظر زبانی، ۳۷ لقب (بیش از یک پنجم کل القاب) از چهار زبان عربی، ترکی، فرانسه و یونانی وام‌گیری شده است. القاب با زبان عربی یا ساخت عربی، بیشترین بسامد را تشکیل می‌دهند که به علت ارتباط گسترده فرهنگی و

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و... _____ اصغر اسمعیلی

مذهبی ایران و اسلام است و پس از آن زبان‌های ترکی، فرانسه و یونانی قرار گرفته‌اند. در برخی القاب با زبان ترکی، با توجه به اصل پرهیز از کاربرد برخی صورت‌های ناخوشایند در زبان وام‌گیرنده، فرایند وام‌گیری صورت گرفته است.

پی‌نوشت‌ها

۱. وسیله استعمال مواد مخدر.
۲. غاز یک هشتادم قران و یک چهارم شاهی بوده است.

منابع

- احمدپناهی سمنانی، م. (۱۳۷۸). لقب‌های عوام‌ساخته. *ایران‌شناخت*، ۱۵، ۱۹۴-۲۱۵.
- بامداد، م. (۱۳۶۳). *شرح حال رجال ایران*. ج ۵ و ۶. تهران: نشر مرکز.
- پورعبدالله، م.ع. (۱۳۷۴). زبان عامیانه و ترجمه آن. مترجم، ۲۰، ۵۶-۶۳۱.
- دهخدا، ع.ا. (۱۳۷۲). *لغت‌نامه*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۴). گونه‌شناسی ساخت‌های قالبی در زبان عامه. *جستارهای زبانی*، ۶۹، ۲۵-۹۸.
- زندى، ب.، و طوسی نصرآبادی، م.ر. (۱۳۹۶). بررسی لقب‌گذاری دانش‌آموزان مشکین‌شهر از دیدگاه زبان‌شناسی اجتماعی. *جستارهای زبانی*، ۴۲، ۷۰-۵۳.
- شهری (شهری باف)، ج. (۱۳۷۱). *طهران قدیم*. ج ۱-۵. تهران: معین.
- شهری (شهری باف)، ج. (۱۳۶۷). *تاریخ اجتماعی تهران در قرن سیزدهم، زندگی، کسب و کار...* ج ۱-۶. تهران: انتشارات اسماعیلیان و مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه _____ سال ۱۱، شماره ۵۳، آذر و دی ۱۴۰۲

مدرّسی، ی. (۱۳۹۶). درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

مولایی، م.، مبارک، و.، کلاهچیان، ف.، و سالمیان، غ. (۱۳۹۸). بازتاب فرهنگ و ادبیات عامه در وقف‌نامه‌های روزگار قاجار در استان کرمانشاه از منظر تحلیل گفتمان. فرهنگ و ادبیات عامه، ۲۷، ۱-۲۶.

میرکیایی، م. (۱۳۹۸). لقب‌سازی‌های سیاسی فرودستان در دوره قاجاریه؛ عصر پیشامشروطه. پژوهش‌های تاریخی، ۳، ۱-۱۸.

نجفی، ا. (۱۳۷۸). فرهنگ عامیانه فارسی. تهران: نیلوفر.

نرسیسیانس، ا. (۱۳۹۰). مردم‌شناسی جنسیت. تهران: افکار.

References

- Ahmadpanahi Semnani, M. (1999). Constructed popular titles. *Iran Shenakht*, 15, 194-215.
- Bamdad, M. (1984). *History of Iranian statesmen*, vol. 5 & 6. Central.
- Dehkhoda, A. A. (1993). *Persian dictionary*. Tehran University Press.
- Haqshanas, A. M. (2007). *Phonetics*. Agah.
- Mirkiaei, M. (2019). Political entitle in Qajar era, Pre-constitution age. *Historical Researches*, 11(3), 1-18.
- Modarresi, Y. (2017). An introduction to the sociology of language. Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Molaei M., Mobarak V., Kolahchian F., & Saleman G. (2019). The reflection of folk culture and literature in the deeds of Qajar era in Kermanshah province. *CFL*, 7(27), 1-26
- Najafi, A. (1999). *Persian folk culture*. Nilofar.
- Nercissians, E. (2011). *Anthropology of gender*. Afkar
- Pourabdollah, M. A. (1995). Slang language and its translation. *Translator*, 20, 56-63.

طبقه‌بندی و تحلیل لقب‌گذاری عامه در تهران دوره قاجار و ... اصغر اسمعیلی

- Shahri (Shahri Baaf), J. (1988). *Tehran's social history in the 13th century, life, trade, and business*, Vols. 1-6. Ismailian Publications and Rasa Cultural Services Institute.
- Shahri (Shahri Baaf), J. (1992). *The old Tehran*, Vols. 1-5. Moein Publications.
- Zandi, B. & Tusi, M.R. (2018). A sociolinguistic study of giving nickname among the students in Meshgin Shahr. *Language Related Research*, 8(7), 53-70.
- Zolfaghari, H. (2015). Typology of molded structures in colloquial language. *LRR*, 6(4), 69-98.

